

KİTAPİYAT

Mare Luso-Indicum : l'Océan Indien, les Pays Riverains et les Relations Internationales XVIe-XVIIIe Siècles (Rédacteur Jean Aubin), III. cilt (Société d'Histoire de l'Orient, Paris 1976), 211 sahıfa.

İlk iki cildiııı daha önce (bkz. *Tarih Enstitüsü Dergisi*, 6, s. 205-206) tanıttığım *Mare Luso-Indicum*'-un bu sayısı gerek yazı kadrosunun zenginliği gerekse Osmanlı tarihini doğrudan doğruya ilgilendiren üç makaleyi ihtiva etmesi sebebiyle ilk iki sayıya kıyasla -en azından Osmanlı tarihi açısından- çok daha yararlıdır. Bu kerre ilk sayıların İkinci başlık(subtitle)larında geçen *Le Domination Portugaise* yerine *Les Relations Internationales XVIe-XVIIIe Siècles* konulmuştur ki bu değışiklik ile «Portekiz egemenliğinin hüküm sürdüğü zaman ve yerler» yerine «16.-18. yüzyıllarda Hint Okyanusu'nda uluslararası münâsebetler» getirilmek istenmiştir. Derginin esas başlığı olan *Mare Luso-Indicum*, yine de Portekiz damgasında bir Hint Okyanusu'nu yansıtmaktadır.

İlk makale, derginin redaktörü Jean Aubin'in «l'Ambassade du Prêtre Jean a D. Manuel» (s. 1-56)ıdır. M. Aubin, Portekiz-Habeđ ilişkilerini 15. yüzyıl ortalarından başlatarak ele aldığı yazısını Portekiz elçisi Mateus'un faaliyetleriyle zenginleştirmiştir. Menkıbevi *Preste João*'yu çeşitli kaynaklar ışığında tanıtan bu araş-

tırma Osmanlı öncesi Habeđistan'ı da anlattığından ayrı bir değer taşımaktadır.

İkinci makale Geneviève Bouchon'a ait olup «Le Premier Voyage de Lopo Soares en Inde (1504-1505)» (s. 57-84) başlığını taşımaktadır. 1515-18 yıllarında Portekiz'in Hindistan valisi olmuş, bu arada (1517 de) Kızıldeniz'e (Cidde'ye) bir sefer yapmış, ancak Selman Reis'in iyi savunmasıyla karşılaşmış olan Lopo Soares'ın ilk Hindistan seyahatından bahsetmektedir.

Üçüncü makale C.R. Boxer'e ait: «Dom Jorge de Meneses Baroche and the Battle of Mulleriyáwa, 1560» (Dom Jorge de Meneses Baroche'nin hayat hikâyesi ve Seylan'da mahallî güçlerle -Rája Sinha kuvvetlerine karşı- yaptığı muharebeyi konu etmekte ve bu arada Jorge de Meneses'in 1590 yılında, savaştan 30 yıl sonra, kaleme aldığı söz konusu savaşla ilgili bir belgeyi yayınlamaktadır, s. 85-97).

Derginin *Documents* kısmında Geneviève Bouchon'un «l'Inventaire de la Cargaison Rapportée de l'Inde en 1505» (s. 101-136) (1505 de Hindistan'dan giden gemi yükü (baharat) listesi)'nden sonra M. Michel Lesure'un, Selman Reis'in 1525 tarihli ve Portekizlilerin Hint Okyanusu'ndaki durumları, okyanusa kıyısı olan ülkeleri ve Osmanlılar ile ilgili bir lâyihası (Un Document Ottoman

de 1525 sur l'Inde Portugaise et les Pays de la Mer Rouge, s. 137-160) yer almaktadır. Topkapı Sarayı arşivinde E. 6455 de kayıtlı olup ilk önce F. Kurtoğlu tarafından yayınlanan (bkz. «Meşhur Türk Amiralî Selman Reis Lâyihası», *Deniz Mecmuası*, 47, s. 67-73) lâyiha şimdi de M. Lesure tarafından Fransızcaya tercüme edilmiş, Türkçesi ve fotokopisi de vermek suretiyle daha geniş bir okuyucu kitlesine sunulmuş bulunmaktadır. M. Lesure, faydalı bir giriş ve iki harita ile neşrettiği makalesiyle Arab ülkeleri, Hint Okyanusu ve Portekizlilerle alakalı Türkçe belgelerin Avrupa dillerinde yayınlanmasında, böylece, ileri bir adım atmıştır (Selman Reis'in İngilizce tercümesi için bkz. *Arabian Studies* (ed. R.B. Serjeant), IV).

Dergide yayınlanan diğer bir Osmanlıca belge 1 Eylül 1923 tarihinde Hürmüz'den çıkıp İran şahına giden Portekiz elçisine refakat eden ve daha sonra Osmanlı ülkelerinde dolaşan (ve günlükleri yayınlanan) António Tenreiro ile ilgilidir (Un Rapport Ottoman sur António Tenreiro, s. 161-173). M. Bacqué-Grammont'un bu yazısında, o tarihlerde Diyarbekir beylerbeyi olan Hüseyin Paşa tarafından nisan 1525 de -muhtemelen vezir-i âzam İbrahim Paşa'ya- yazılan ve aklı Topkapı Sarayı arşivinde (E. 8946) bulunan bu mektupta adı geçen Abdülallâm'ın Tenreiro olduğunu ortaya çıkarıyor. Belge ayrıca Safevîler hakkında merkeze bilgi vermektedir: «Hürmüz cânibinden Portakal nâm la'inün elçisi şaha geldükde Abdülallâm nâm frenk dahî bile gelüb şah fevt olub oğlu Tahmas nâm la'in

elçiyeye icâzet verdükde mezbur Abdülallâm elçi bile gittmeyüb orduda kalub müslüman olub bir müddet durub sene ihda ve selasin ve tis'amie cemadü'l-ahir ayının evâsıtında gelüb şöyle haber verdi ki Tahmas nâm la'in Tebriz'de olub...».

Mare Luso-Indicum'un bu sayısında Anne-Marguerite Joannon'un «Sur une Lettre du Roi d'Ormuz (1508)» (s. 175-179) adlı yazısından sonra 5 kitap tahlili yer almaktadır. Bunlar Jean Aubin'in «Un Nouveau Classique : l'Anonyme du British Museum» başlığı altında tanıttığı *Crónica do descobrimento e conquista da Índia pelos Portugueses*, Coimbra-Lourenço Marques 1974; yine Aubin'in «Pour une Biographie de Tristão da Cunha» adıyla tahlile tabi tuttuğu A.A. Banha de Andrade'nin *História de um Fidalgo Quinhentista Português*, Lisboa 1974, eseri; Geneviève Bouchon'un «Une Route Maritime du Golfe du Bengale au début du XVIe Siècle» serlevhasıyla kritik ettiği L.F. Ferreira Reis Thomaz'ın *De Malaca a Pegu, Viagens de um Feitor Português (1512-1515)*, Lisboa 1966, kitabı; ve M. Lesure'ün «Les Ottomans et l'Ethiopie» başlığı altında tahlil edip tanıttığı Cengiz Orhonlu'nun *Osmanlı İmparatorluğunun Güney Siyaseti: Habeş Eyaleti (İstanbul 1974)*'dir. Tanıtılan son kitab C.R. Boxer'in *Mary and Misogyny: Women in Iberian Expedition Overseas 1415-1815* (London 1975) adlı eseri olup, G. Bouchon tarafından «Les Femmes dans la Société Coloniale Ibérique» başlığı altında tahlil edilmiştir.

Salih Özbaran

Hans-Jürgen Kornrumpf, *Die Territorialverwaltung im östlichen Teil der europäischen Türkei vom Erlaß der Vilayetsordnung (1864) bis zum Berliner Kongress (1878) nach amtlichen osmanischen Veröffentlichungen*. (Osmanlı resmi neşriyatına göre 1864 Vilâyet Nizâmnamesinden 1878 Berlin Kongresine kadar Avrupa Türkiye'sinin doğu kısmında Mülki İdare) Klaus Schwarz Verlag, Freiburg 1976, IX-XI+433 sahife, 4 Harita.

Daha önce Osmanlı Tarihi ile ilgili geniş bibliyografya külliyatı ile kendisini tanıdığımız Dr. Kornrumpf, 1975 de Johannes-Gutenberg Üniversitesinde (Mainz) doçentlik tezi olarak kabul edilen ve yakın geçmişte kaybettiğimiz dost ve meslekdaşları Profesör Ahmet Cevat Eren ve Hasan Kaleshi'nin hatıralarına ithaf ettiği bu çalışmasında, Osmanlı resmi neşriyatına göre Doğu Rumeli bölgesindeki mülki idareyi, malzemelerin tasnifi ve dökümü ile gösteren bir el kitabı hazırlanmış bulunmaktadır. Çalışmanın sınırları 1864 Vilâyet Kanununun çıkışından 1878 Berlin Anlaşmasına kadar geçen bir zamanı kapsamaktadır. Eser bu zaman çerçevesi içinde yayınlanmış bulunan Salnâmeleri esas almaktadır.

Bilindiği gibi, 1864 Vilâyet Kanunnâmesi ilk defa yeni bir kuruluş olan Tuna Vilâyetinde tatbik edilmeğe başlanmış ve 1878 Berlin Anlaşması ise Osmanlı Devletinin elinden bu muntıkadaki bir kısım araziyi almış ve Doğu Rumeli ile Bulgaristan'ın devlete ismen bağli kalma durumlarını meydana getirmiştir. Dr. Kornrumpf çalışmasını, V. Cuinet'in «Mülki Coğrafya» adını verdiği bir çalışma metodu içinde hazırlanmış bulun-

maktadır¹. Mülki idareye taallük eden çeşitli fermanların, kanunların, tamimlerin, çeşitli devlet ve vilâyet salnâmelerinden toplanarak belirli bir metod ile tasnif edilmesi, bu kaynaklardan vilâyet ve diğer mülki idarelerde vazife görmüş idarecilerin tesbiti, hizmet seneleri ve kısa biyografilerinin düzenlenmesi, bu bilgilerin istatistik düzeni ile listeler halinde sistemleştirilmesi ve tasnifi, münferit vilâyet ve kaza, nahiye v.s. nin mülki idare dökümünün yapılarak «hazır bilgiler» hüzmeleri halinde araştırıcıya sunulması ve böylece bu tip malzemenin kullanılmasında büyük bir kolaylığın sağlanmış olması, eserin en faydalı yönünü teşkil etmektedir.

Dr. Kornrumpf çalışmasına Osmanlı Salnâmeleri hakkında geniş ve yer yer İslâm Ansiklopedisindeki bu konudaki makaleyi tamamlayan, tasahih ve itmat eden açıklamalarla başlamaktadır. (s. 5-11) Çalışma bundan sonra 19. yüzyılda mülki idarede görülen gelişmeleri ve reform çabalarını kapsayan ve İstanbul'un da mülki idaresine değinen bölümlerle devam etmektedir. (s. 13-37) Osmanlı Devletinin, özellikle II. Mahmud (1808-1839) reform hareketleriyle başlayan yeniden organize edilme faaliyetleri, 1839 Tanzimat Fermanıyla bir dönüm noktası olma karakterine sahiptir. Bilindiği gibi, bu yeni hedeflere özellikle Yunan İsyanı, Mehmed Ali İsyanı ve Osmanlı-Rus savaşları gibi çeşitli meggaleler sebebiyle tam manasıyla erişilemek olanağı bulunamamıştı. Bütün bu zorlukların yanında devletin içinde bulunduğu müzmin mali hastalığı netice tayin edici mahiyette olayların gelişmesine tesir icra etmekteydi. Fakat bütün bunlara rağmen, Avruy'a-

nın her sene «ölecek» diye beklediği bir devlet vücudunda bazı önemli işlemlerin yapılması ve bütün zorluklara rağmen tatbik sahası bulunduğu da bir gerçektir. Mülki idare alanında görülen yeniden teşkilatlanma bunlardan birini teşkil etmektedir.

Devletin Avrupa'daki topraklarında mülki idarenin yeniden düzenlenmesi 1836 yılında başlamaktadır. Bu tarihlere yeni bir takım küçük eyaletlerin (Edirne, Niş, Vidin gibi) meydana getirilmekte olduğu görülmektedir. Bu meyanda, Rumeli Eyaletinin merkezi Sofya'dan Manastır'a nakledilmiş eyalet topraklarının sınırlarında Arnavudluğu ve Makedonya'nın bir kısmını ihata edecek şekilde değişiklikler yapılmıştır. Mülki idare reform faaliyetleri Abdülmecid devrinde (1839-1861) enerjili ile takip edilen bir konu olmuştur. Her ne kadar 1839 Tanzimat Fermanı direk bu meseleye taallük eden maddelere havi değilse de, kurulan Tanzimat Meclisi (Meclis-i Vâlâ-i Ahkâm-ı Adliye) bundan kısa bir zaman sonra vilâyetlere Muhassılların yollanmasına karar vermiş ve bunları gittikleri vilâyetlerde, ahalinin nüfusu, devlet gelirleri gibi konularda bilgiler derlemek ile tavviz etmişti. Bunlara, bu vilâyetlerde Tanzimat Fermanına göre kurulmakta olan ve gayr-ı müslimlerin de iştirak edecekleri meclisler yardımcı olacaklardı. Bu çalışmalar, Tanzimat Fermanının ruhuna uygun veya ona mugayir davranan kadroların işbaşında kalmaları veya yerlerini karşı görüşte olanlara bırakmaları gibi durumlar sebebiyle, 1841 den sonra sürekli inkıtalara maruz kalmıştır. Vilâyetlerde kurulan meclisler de kendilerinden beklenile-

ni verememekteydiler. Mülki idaredeki reform çalışmaları 1846 dan sonra tekrar müsbet yolda ilerleme imkânına kavuşmuş ve 1847 de muntazam çıkmaya başlayan Devlet Salmâmeleri bu konuya gerekli malzeme-yi ve aydınlığı getirmiştir.

Salmânelere göre Avrupa Türkiye'sinin doğu kısmı 1846 da Edirne, Silistre, Niş ve Vidin olmak üzere dört eyalet halinde organize edilmiş bulunuyordu. (Edirne: Vize, Gelibolu, Filibe livaları; Silistre: Varna, Tırnova livaları; Niş: Sofya, Samokov, Köstendil livaları; Vidin: İslimye, Sliven livaları. s. 20) 1832 de bazı askeri ve sivil görevler için ihdas edilen Müşirlikler, 1836 dan itibaren vilâyet idarelerini derûhde eden ve çeşitli vazifeleri şahıslarında toplayan merciler haline getirilmişlerdi. Bu, 1846/47 yıllarına kadar eyaletlerde en yüksek mülki idare amirinin ünvanı olarak kullanılmış ve 1849 dan itibaren bunlara yalnızca vali denilmeye başlanmıştır. Livalarda da bu yıllarda değişiklik yapılmıştır. Liva'nın mülki amiri giderek Kaymakam adı ile anılmaya başlanmış ve böylece statü olarak valiyeye bağlı olduğu ifade edilmişti. Bununla beraber kendilerinin Valiyeye karşı daha müstakil olabildikleri durumlar da -meselâ Mutasarrıf olarak adlandırıldıkları ve müfettiş olarak herhangi bir kazaya gittikleri zamanlarda olduğu gibi- belirlenmiş bulunuyordu. 1864 den sonra Valilerin durumunda değişiklikler yapılmıştır. Bu konuda, 1852 de merkezîyetçiliğin yumuşatılmasına, 1858 de valilere daha fazla mes'uliyet yüklenmesine matuf kanunların neşri misâl olarak gösterilebilir. (s. 21)

Kırım Savaşı esnasında meydana

na gelen olaylar, mülki idarelerinde bazı aksaklıkların meydana çıkmasını kolaylaştırmış, özellikle çok sayıda yabancı asker ve diğer vazifelilerle aniden temasa gelen eski teşkilât -bu arada İstanbul mülki teşkilât- aczini ve yetesizliğini bariz bir şekilde ortaya koymuş bulunuyordu. Bunun dışında müslim ve gayr-ı müslimlerin eşit olduklarının dış bakışlar ile tekrar teyidi yeni idari tedbirlerin, yeni bazı mülki reformların yapılmak istenmesine münceer olmuş ve karışık mahalli meclislerinin kurulmaları ile mülki idarenin gösterdiği inkişaf temposu hızlandırılmış ve Vilâyetler için yeni ceza ve toprak kanunlarının çıkartılması, bunların ekonomik güçlerinin saptanması, mali durumlarında islahatlar yapılarak ilerlemeler kaydedilmesi gibi çalışmalar hız kazanmıştır. 1860 da vilâyetlerde muhasebeyi düzenleyen tammimler, aynı sene Kıbrıslı Mehmed Paşa'nın Bulgaristan'a yaptığı teftiş seyahati ve halkın şikayetlerini dinlemesi 1863/64 deki diğer teftişler, 1861 den beri Mithad Paşa'nın Niş ve Prizren valisi olarak yaptığı çalışmalar ve yine kendisinin 1864 Vilâyet Kanunnâmesindeki katkısı, bu reform teşebbüsleri için sarfedilen gayretler meyânındadır.

1864 Vilâyet Kanunnâmesi hem mülki idarenin sınırlarının yeniden tesbitini hem de yeni idari makamların yaradılmasını ön görmekteydi ve prensib olarak Fransız örneğinde merkezî bir karaktere sahipti. 1867 Vilâyet Kanunnâmesine göre Vilâyetler bir çok sancaklardan ve Sancaklar da Kazalardan oluşmaktaydı. Kazaların altında köyler, nahiyeler, mahalleler yer almaktaydılar. Vilâyetin en yüksek mülki amiri olan Vali'nin

altında Sancakların Mutasarrıfları, Kazaların Kaymakamları gelmekteydi. Bu idari amirlerin hepsi İstanbul'da tayin edilmekteydiler. Bütün bu idari ünitelerde karışık meclislere önemli vazifeler düşmekteydi. 1864 Vilâyet Kanunu önceleri, özellikle Mithad Paşa tarafından Niş, Vidin ve Silistre eyaletlerinin birleştirilmesi ile oluşturulan Tuna Vilâyetinde tatbik edilmiştir. 1867 den sonra ise imparatorluğun diğer kısımlarında da tatbik edilmeye başlanmıştır. Böylece Vilâyet Kanununun tatbik edildiği ve edilmediği yerler olarak idari işlerde, dolayısıyla resmî kayıtlarda, negriyatta ve icraatte tanzimattan beri gelişen düalizm belirgin bir hale getirilmiş olmaktadır. 1867 de mahalli meclisler için yeni nizamnameler yayınlanmış, 1869 da nizâmî muhakemelerin ihdası ile muhakeme usulleri yeniden islah edilmiş ve bunlar 1871 den sonra yeni ilâvelerle genişletilmişlerdir. 1871 Ocak ayında Vilâyet idaresi hakkında çıkan yeni bir kanun ile Vilâyet idaresine dair hususlar biraz daha tekâmül ettirilmişlerdir. Mahmud Nedim Paşa'nın 8.9.1871 de başlayan sadareti mülki amirlerin atandıkları yerlere varmadan azl ve yeniden başka bir yere tayin edildikleri garib ve zararlı bir tasarrufun başlamasına yol açmış ve durum mülki idarenin büyük zararlara uğramasına sebep olmuştur. Vilâyet sistemini tahrib eden bu durum Mithad Paşa'nın sadareti kadar (31.7.1872) bütün şiddetle devam etmiştir. Bu arada meydana gelen mali kriz yüzünden bazı vilâyetlerin, bu meyanda Tuna Vilâyetinin, Edirne ve Selânik'in gelirleri istikrâz için terhin edilmiştir. Hersek İsyanlarının ve Mahmud Nedim

Paşa'nın sebep olduğu karışıklık 11. 12.1875 de yayınlanan ve dahili reformları derpiş eden yeni bir fermânın açıklanmasına yol açmıştır. Bu fermâna göre Vilâyet Kanunnâmesi tekrar işler bir hale getirildiği gibi, daha genişletilmiş bazı hakların da tanzimi kabul edilmekteydi. 2.10.1875 de çıkan İrade ise toprak vergilerinde bazı önemli indirimler yapmakta ve Vilâyet idaresinde mahallî meclislerin önemlerini bir kere daha tasrih etmekteydi. 1876 da, Abdülazîz'in son saltanat aylarında çıkartılan yeni bir vilâyet nizamnâmesi bu reform çalışmalarına bir halka daha ilâve etmekteydi. 1876 Anayasası ile değişen hukukî durumda Vilâyet idaresinin gösterdiği bu değişiklikleri ve gelişmeyi tasdik eder mahiyettedir. Vilâyet idaresi için mes'uliyetin tevsi

1 Tanzimat Fermânı. Çeşitli yerlerde basılmış ve tercüme edilmiştir.

2 Tahrir-i emlak ve nüfus ile tayin-i vergi maddesi ve memleket umuru rüyet ve hüsnü idaresi zımında iktiza eden mahallere memur buyurulacak muhassıl-ı emval yedelerine verilecek talimat-ı seniye. 19. Zilk. 1255. İst. Üni. Kütb. Yazm. No: 3236, s. 8-14.

3 Muhassıllara verilmek üzere tab' olunan talimat-ı aliyeye zeyli. Tarihsiz. İst. Üni. Ktb. Yazm. No: 3236, s. 15 vd.

4 Aynı talimatın ikinci zeyli. Tarihsiz. aynı yer.

5 Tanzimat-ı Hayriyeye dair memalik-i mahruseye gönderilen fermân-ı Ali. Evahır-ı Zilk. 1255. Lütfi Tarihî VI, s. 158.

6 Eyalet Valsisi bulunan zatın vazife-i memuriyeti muhavveleleri.

prensibi (Mad. 108) kabul edilmiş ve mahallî meclislerin önemleri tekrar açıkça ifade edilmiştir. (Mad. 109-112).

Çalışma, yukarıda ana hatları ile tesbit edilen bütün bu konularda Tanzimattan beri çıkartılan önemli karar ve kanunların kronolojik ve açıklamalı bir dökümünü araştırmaya sunmuş bulunmaktadır. Yakın Çağ Osmanlı Tarihi ve onun mülki idaresine taallük eden bu malzemeler çeşitli yerlerde yayınlanma, kısmen yazma olarak mevcut veya yalnız tercümeleleri ile bilinme durumundadırlar. Eserde toplu ve açıklamalarıyla verilen malzemeleri, bu konuda çalışmak isteyenler için, biz de burada kısaca derleyip dere etmeğe faydeli bulmaktayız.

19 Rebi II. 1265. İst. Üni. Kütb. Yazm. 3236, s. 167-169.

7 Defterdârin vazife-i memuriyeti. 19. Rebi II. 1265, İst. Üni. Kütb. Yazm. 3236, s. 170 vd.

8 Kaymakamlar ve mal müdürlerinin vazife-i memuriyetleri. Tarihi yok. 6 ve 7. nolarında gösterilenlerle aynı tarihlî olması muhtemel. İst. Üni. Kütb. Yazm. 3236, s. 172-174.

9 Meclis Azalarının icab-ı memuriyetleri. Rebi II. 1267², Düstür, s. 869².

10 Tağra mecalisine verilen Talimat. Rebi II. 1267², Düstür, s. 870-873.

11 İmparatorluk Vilâyetlerinin mülki idaresi hakkında fermân. 28.11. 1852. Orjinali mevcut değil. Özet olarak Engelhardt⁴, I, s. 105-110; A.C. Eren, Tanzimat Maddesi, İslâm Ansk. XI, s. 730; Nikov⁷, Dokumenti VI, s. 53 vd.

12 Şehir Emaneti nizamnâme lâyihası. 27 Ramazan 1271, O.N. Ergin⁸, Mecelle, I, s. 1373 vd.

13 İslahata dair vekâlet-i mutlakaya hitaben bälâsı hattı hümayun ile muvaşşah şeref sadır olan Rermân-ı Ali. Evail-i Cem. II 1272, Düstür I, s. 7-14; Norodoughian⁹ III, s. 83-88; Schopoff¹⁰, s. 48-54; Hurewitz¹¹, Diplomacy I, s. 143-153.

14 Tağra mülkiye ve mal memurlarına verilen talimat. 15. Cem I. 1273, Düstür I, s. 721-724.

15 Altıncı Daire-i Belediye Nizamı, 11 Cem I. 1274, Düstür II, s. 460-463; O.N. Ergin, II, s. 5-8.

16 Devair-i Belediyeden Altıncı Daire itibar olunan Beyoğlu ve Galata dairesinin nizam-ı umumisi. 24 Şavval 1274, Düstür II, s. 464-477; O.N. Ergin, II, s. 8-21.

17 Vülât-ı izâm ve mutasarrıfın-ı kirâm ile ka'immakamların ve müdürlerin vaziafini şamil talimat. 13 Safer 1275², Düstür, s. 559-572.

18 Bileümle eyalet ve elviyede bulunan defterdarlık ve mal müdirlerinin bu defa ba-irade-i seniye lağviyle her mahallin umur-u maliesinin hüsn-i idaresi, memuriyet ve mesuliyeti ol mevki'in mülkiye memurinin ühdesine bırakılmış ve umur-ı hesabiyenin rüyeti zımında lüzümü kadar ma'iyeti ketebesıyla her eyalete birer muhasebeci nasb ve tayin buyurulmuş olduğuna binaen ol babda vülât-ı izâm ve mutasarrıfın-ı kirâmın mevadd-ı maliye hakkında olan vaziaf-i mahsusasına dair bu kere müceddeden verilen talimat-ı umumiye. 28 Şaban 1276², Düstür, s. 577-588.

19 Muhasebeci Efendileriyle mal katiblerinin vezaifini şamil talimat. 28. Şaban 1276², Düstür, s. 589-592.

20 Turûk ve ebniye nizamnamesi. 7 Cem. I 1280, Düstür II, s. 499-514; O.N. Ergin, II, s. 86-100.

21 Ebniye memurlarının suret-i tertib ve nizamıye vaziaf-i memuriyetlerini havi nizamname layihası. 15 Rebi I. 1281, Düstür II, s. 521-526; O.N. Ergin, II, s. 106-110.

22 Ebniye idaresi tahtında bulunan ebniye merkezleri. Tarihsiz. 1281 ve 1295 yılları salnamelerinde mevcud; O.N. Ergin, I, s. 1020 vd.

23 Tuna Vilâyeti namıyla bu kere teşkil olunan dairenin idare-i unumiye ve hususiyetine ve tayin olunacak memurlarının suret-i intihablarıyla vaziaf-i daimesine dair nizamnâme. (1867 Vilâyet Nizamnamesi. 7 Cem. II. 1281²) Düstür², s. 517-536; Düstür I, s. 608-624; Testa¹², VII, s. 484-493; Schopoff, s. 114-130; Aristarchi¹³, II, s. 273-289; Young¹⁴, I, s. 36-45.

24 Vilâyetlerin idare-i mahsusası ve nizamâtının suver-i icra'iyesi hakkında talimat-ı umumiye. 23. Rebi I. 1284; Vilâyet Nizamnamesi, s. 2-18.

25 Vilâyetlerin havi olduğu mutasarrıflıklar mahiyetinde bulunan memurün ve mecâlîs ve aklâm ve sair eden başka olarak merkez-i idare olan daire-i vilâyetde mecâlîs ve aklâm ve sair memurün mahalleriyle her birinin vaziaf ve kavaid ve müameletini icmalen beyan eder tarifnâmedir. 23 Rebi I. 1284; Vilâyet Nizamnamesi, s. 71-121.

26 Bileümle vülât-ı izâm ve mutasarrıfın-ı kirâm ve ka'immakamlara tastir buyurulan emirname-i sâmi. 14 Cem II. 1281², Düstür, s. 574-576.

27 Vilâyet dahilinde olan şehir ve kasabalarda teşkil olunacak de-

re-i belediye meclislerinin suret-i tertibi ve memurlarının vazafî hakkında talimat. 23 Rebi I. 1284, Düstur II. s. 491-493; Vilayet Nizamnamesi, s. 183-187.

28 Daire-i Belediye Meclisinin vazafî-i umumiyesi hakkında talimat. 23. Rebi I. 1284, Düstur II, s. 493-497; Vilayet Nizamnamesi. s. 187-192.

29 Dersaadet idare-i belediye nizamnamesi. 18. Cem II. 1285, Düstur II, s. 450-459; O.N. Ergin, II. s. 21-30; Aristarchi III. s. 52-63.

30 Loi concernant l'organisation et la compétence des Tribunaux Réglementaires (Nizamî muhakemelerin salâhiyet ve teşkilâtı hakkında kanun). 4 Muh. 1286. Türkçesi yok. Terc. Aristarchi II, s. 284-295; Testa, VII. s. 535-540; Schopoff, s. 131-134.

31 Loi concernant l'organisation et les attributions des tribunaux civils et criminels de la Capitale (Baş şehirdeki sulh ve ceza muhakemelerinin vazifeleri ve teşkilâtı hakkında kanun) 1870. Türkçesi yok. terc. Aristarchi II, s. 303-307.

32 Dersa'adet ve mülhakata idare-i zabita ve mülkiye ve mahakim-i nizamîyesine dair nizamname. 21.Zilk.1286. Terc. Aristarchi III. s. 39-52.

33 Modifications dans la loi concernant l'organisation et la compétence de Tribunaux Réglementaires (Nizamî muhakemelerin organizasyonu ve salâhiyetlerinin değiştirilmesi hakkında kanun) 17 Cem I. 1287, Türkçesi yok, terc. Aristarchi II, s. 295-297.

34 İdare-i umumiye-i vilâyet nizamnamesi. 29 Şevval 1287. Düstur I. s. 625-651. Terc. Aristarchi, III. s. 7-34; Schopoff, s. 137-168; Young, I. s. 47-65.

35 Dersa'adet hukuk-u adîye ve cezaîye mahakim-i nizamnamesinin teşkilât ve vezâfîne dair nizamname. 21 Ram. 1288, Düstur, I. s. 357-361; Terc. Aristarchi, II. s. 307-311.

36 İş bu nizamnameye zeyl olunan mevadd-ı nizamîye. 21 Rebi. I 1289, Düstur I. s. 361-363; Terc. Aristarchi, II. s. 312-314.

37 Mahakim-i nizamîye hakkında nizamname. 29 Şev. 1288, Düstur I. s. 352-356.

38 Circulaire adressée par la Grand Vézir a tous les gouverneurs généraux des provinces (Sadriazaman nizamî muhakemelerin faaliyeti hakkında bütün valilere tamimi) Eylül 1872. Türkçesi yok. Terc. Aristarchi II. s. 299-303.

39 Islahât-ı dahîliyyeye dair vekâlet-i mutlakaya hitaben şeref sadır olan Fermânı Ali. 13. Zilk. 1292, Düstur III, s. 2-9; Terc. Aristarchi V, s. 26-33; Schopoff, s. 168-175.

40 Divan-ı temyizler rü'esa ve a'zalarına verilen talimat-ı seniye. 28. Zilk. 1292, Düstur III. s. 173; Terc. Aristarchi V, s. 83-84.

41 Intihab-ı azaya dair talimat-ı umumiye. 2 Zillh. 1292, Düstur III, s. 174 cd.; Terc. Aristarchi V, s. 85-87; Young I, s. 45-47.

42 İdare-i umumiye-i vilâyet hakkında talimat. 25 Muh. 1293, Düstur III, s. 124-133; Aristarchi V, s. 50-59; Schopoff, s. 210-219; Young I, s. 88-95.

43 İdare-i nevaî nizamnamesi. 11 Rebi I. 1293, Düstur III, s. 33-37. Terc. Aristarchi V, s. 60-64; Schopoff, s. 348-352; Young I, s. 84-88.

44 Kanun-i esasi 7 Zillh. 1293, Düstur IV, s. 4-20; 1294/1877 den beri yayımlanan bütün salnâmelerde matbudur.

45 Vilayet-i Belediye Kanunu. 27 Ram. 1294, Düstur IV, s. 538-553; O.N. Ergin, II, s. 69-83; Terc. Young I, s. 69-84.

46 Dersa'adet Belediye Kanunu. 27 Ram. 1294, Düstur IV, s. 520-538; O.N. Ergin, II, s. 31-48; Terc. Young VI, s. 151-155.

47 İrade-i Seniye (İstanbul mülki idaresinin yeni organizasyonu hakkında) 19. Cem. II. 1297, O.N. Ergin, II, s. 1549-1552.

Çalışmada bundan sonra salnâmelerdeki malzemelerin istatistik olarak değerlendirilmesine geçilmiştir. Burada çalışmanın kapsadığı bölge içindeki vilâyetlerin (Edirne, Tuna Vilâyet) bütün diğer idarî üniteleri dahil olmak üzere 1864 den 1878 tarihine kadar gelen geniş istatistik bilgileri, her sene için ayrı ayrı olarak

tasnif edilmiş bir şekilde sunulmuş bulunmaktadır. (s. 153-363) Bu tarihler için, zikredilen vilâyetlerde mevcut idarî ünitelerin dökümü, nüfusu, mevcut olan her türü resmi yapıları, mabet v.s. leri, idarî amirlerinin isimleri, vazife süreleri, kısa biyografileri ve diğer hususları için bilgi edinmek isteyecek araştırmacılar için, çalışma bu bölümde, hazırlanmış tasnif edilmiş bilgi 'paketlerine' sahip bulunmaktadır. Çalışma sonuna eklenmiş bulunan geniş bibliyografyası ise, bu konuda daha geniş ve başka bir metotla çalışmak isteyenlere gerekli kaynaklara inme olanakını verebilecek niteliktedir. (s. 365-379) Geniş Indexi ve haritaları ile eser, kusursuz bir çalışma karakterini teyid etmektedir. (s. 380-430)¹⁵.

Notlar :

1 Hans-Jürgen Kornrumpf, *Osmannische Bibliographie mit besonderer Berücksichtigung der Türkei in Europa*. Leiden/Köln 1973.

2 V. Cuinet, *La Turquie d'Asie. Géographie administrative*, I-IV. Paris 1892-1894.

3 Hans-Jürgen Kornrumpf, *Die Territorialverwaltung im östlichen Teil der europäischn Türkei...*, Einleitung, s. 1.

4 H.J. Kornrumpf -H. Kaleshi, *Das Vilayet Prizren. Beitrag zur Geschichte der türkischen Staatsreform im 19. Jahrhundert*. In : *Südost-Forschungen* 26 (München 1976) s. 176-283.

5 *Düstur*². İkinci baskı, İstanbul 1282/1865; *Düstur*, İstanbul 1289-1302/1872-1885.

6 E. Engelhardt, *La Turquie et*

le Tanzimat ou histoire de réformes dans l'Empire ottoman depuis 1826 jusqu'à nos jours. I-II. Paris 1882-84.

7 P. Nîkov, (Ed.) *Dokumenti za novata istorija na balgarskija narod iz Vtenskite darzavni erhivi 1830-1877*. I-II, Sofija 1948-1951.

8 O.N. Ergin, *Mecelle-i Umur-u Belediye*. V. İstanbul 1330-38/1914-22.

9 G. Noradounghian, *Recueil d'actes internationaux de l'Empire ottoman*. I-IV. Paris 1897-1903.

10 A. Schopoff, *Les réformes et la protection des chrétiens en Turquie*, 1673-1904. Paris 1904.

11 J.C. Hurewitz, *Diplomacy in the Near and Middle East : A Documentary Record*. I-II, Princeton, New York 1956.

12 I. Testa, *Recueil des traités de la Porte ottomane avec les puis-*

sances étrangères depuis 1536 jusqu'à nos jours. I-XI, Paris 1864-1911.

13 G. Aristarchi, *Législation ottomane*. Ed. Démétrius Nicolaïdes. I-VII Constantinople 1873-1888.

14 G. Young, *Corps de droit ottoman. Recueil des Codes, Lois, Règlements, Ordonnances et actes les plus importants du Droit Intérieur et*

d'études sur le droit Coutumier de l'Empire ottoman. I-VII. Oxford 1905-1906.

15 Bu konuda yeni bir eser: Andreas Birken, *Die Provinzen des Osmanischen Reiches*. Wiesbaden 1976.

Kemal Beydilli

HABERLER

Birinci Uluslararası Türkiye Sosyal ve Ekonomi Tarihi Kongresi (Ankara, Hacettepe Üniversitesi, 11-13 Temmuz 1977).

«First International Congress on the Social and Economic History of Turkey 1071-1920» şekliyle İngilizce olarak sunulan, Hacettepe Üniversitesinin 10. kuruluş yıldönümüne rast getirilen bu kongrenin ihtiva ettiği konular bakımından önemine özellikle parmak basmak, ancak pekçok bildirinin ilk ağızda amacına ulaşmadığını vurgulamak isterim. Şüphesiz kongre veya sempozyum türünden toplantılarda sunulan tebliğler umûmiyetle sonradan yayınlanır, böylece okuyucunun önüne serilerek gayesine erdirilmek istenir; ama toplantılar sırasında ileri sürülen fikirler ve iddialar üzerinde yapılan eleştiri ve tamamlamalar ilk sonuç alınır. İşte Hacettepe kongresinin bu ilk aşamada gereği kadar faydalı olmadığını zannediyorum. Bunun da sebebi, kongrede anlaşma dilinin İngilizce olarak seçilmiş olmasıdır. «Oran olarak türkçe bilenlerin sayısının en yüksek olduğu düşünülür ve türkçede iktisadi ve sosyal tarih dili geliştirme gereği göz önüne alınırsa Türkiye'deki bu kongrenin türkçe üzeri-

ne oturtulması lâzım gelirdi» şeklindeki bir savunmamız pek geçersiz sayılmaz sanırım (Türk tarihinin yabancı dillerde yazılıp yayınlanması hiç şüphesiz gereklidir ve bu yolda Türk tarihçilerinin ileri adımlar atmaları beklenmektedir, ancak kongrede amac tebliğ verenlerin arasında birbirlerini anlamalarıdır).

Aynı anda dört seksiyon halinde düzenlenen kongreye sunulan tebliğlerin nitelikleri hakkında birşeyler söyleyebilmek imkânsızdır. Benim izlediğim 15-17. yüzyılları kapsayan seksiyonlardaki konular orijinaldi, öğreticiydi. İktisat ve sosyoloji ilimlerini bilip bunları tarihi konularda kullanmak isteyen araştırmacılar ile, çeşitli tarih meselelerine ekonomik ve sosyal açıdan nasıl bakmaları lâzım geldiği bilincine varabilen tarihçiler arasında bir diyalogun kurulmasına yardımcı olmuştur.

Hacettepe Üniversitesi Sosyal ve İdari Bilimler Fakültesi organizasyon komitesini bu tür bir toplantıya önyak olmalarından dolayı tebrik eder, komite üyelerine minnettar kaldığımızı, birçok tarihçi adına, ifade etmek isterim.

Salih Özbaran

First International Symposium on Studies in the History of Arabia: Sources of the History of Arabia (Arabistan Tarihi İle İlgili Araştırmalar Hakkında İlk Milletlerarası Sempozyum: Arabistan Tarihinin Kaynakları).

23-28 Nisan 1977 de, Suûdi Arabistan'ın başkenti Riyad'da Riyad Üniversitesi tarafından her iki yılda bir yapılmak istenen, Arabistan tarihi ile ilgili sempozyumlardan birincisi düzenlendi. Osmanlı İmparatorluğunun yönetimi altında dört asır gibi uzun zaman kalmış bölgeleri de içine alması bakımından sempozyum Türk tarihi açısından ayrı bir önem taşımaktadır. Arkeolojik, İslâm öncesi ve İslâmî devreler çerçevesi içinde Arabistan tarihinin kaynaklarının belirlenmeğe çalışıldığı bu ilk toplantıda tarih eserlerinde, Müslüman ve yabancı seyyahlarda ve belgelerde Arabistan üzerinde tebliğler sunulmuştur.

İslâm ülkelerinden Avrupa ve Amerika kıtalarından gelen tarihçilerin verdikleri bu tebliğler Arabistan yarımadası arkeolojisine ve tarihine yeni ufuklar açarken Osmanlı İmparatorluğunun, üstelik şimdiye kadar bilhassa tahrif edilmiş, bu yöresine ve devresine ışık tutmaktadır.

Türkiye'den birer tebliğ ile katılan dört tarihçi (Prof. Nejat Göyünç, «Some Documents concerning the Kab'a in the XVI th Century (Onaltıncı Yüzyılda Kâbe ile İlgili Bazı Belgeler)»; Prof. Halil Sahillioglu, «Arabistan Yarımadası ile İlgili İstanbul Üniversitesi Kütüphanesinde Bulunan Yazmalar» (tebliğ Arapça hazırlanmıştır); Dr. Mustafa Bilge, «Arabia in the Work of Aseliya Chalaby» (Evliya Çelebi'de Arabistan);

Dr. Salih Özbaran, «The Importance of the Turkish Archives for the History of Arabia in the Sixteenth Century» (Onaltıncı Yüzyıl Arabistan Tarihi İçin Türk Arşivlerinin Değeri) yanında Ürdünlü araştırmacı Muhammed Temimi (tebliği: «1258-1337 H. Yıllarında Osmanlı Belgelerinde Arabistan» (Arapça hazırlanmıştır), Amerikalı araştırmacılar J.A. Mc Carthy (tebliği: «Ottoman Sources on Arabian Population» (Arabistan Nüfusu ile İlgili Osmanlı Kaynakları) ile W. Ochsenwald (tebliği: «Ottoman Sources for the History of Hijaz» (Hicaz Tarihine Ait Türkçe Kaynaklar) ve Kanada'dan Dr. J.R. Blackburn (tebliği: «Arabic and Turkish Source Materials for the Early History of Ottoman Yemen» (Osmanlı İdaresindeki Yemen'in İlk Devirleri ile İlgili Arapça ve Türkçe Kaynaklar) Türkçe kaynakların önemine değinmişlerdir. Arap tarihçilerin, modern Arabistan tarihi için özellikle Başbakanlık Arşivinde muhakkak çalışmak lâzım geldiği kendilerince de kabul edilmiştir. Esasında Arap dünyası tarihçileri -Mısırlı Hasan Mahmud gibi birkaç kişi dışında- zamanla yabancılar tarafından kendilerine işlenmiş Osmanlı tarihini kötüleme yerine onu araştırma hevesi içine girmiş görünmekteydiler. Bu da son 10-15 yılın büyük bir aşaması sayılmalıdır.

Söz konusu sempozyumda tarihi bağlar ışığında Türk-Arap (özellikle Türkiye-Arabistan) ilişkilerinin gelişmesinde büyük hizmet göreceği açıktır. Böyle bir fırsat yarattıkları için Riyad Üniversitesi yetkililerine şükranlarımızı sunar, teşekkürleri için de kendilerini tebrik ederiz.

Salih Özbaran

F. Th. Dijkema, *The Ottoman Historical Monumental Inscriptions in Edirne*. Leiden E.J. Brill 1977. P. XII+236+Plates XXXVIII.

F. Th. Dijkema tarafından hazırlanan ve E.J. Brill tarafından da yayınlanan bu eser, Osmanlı devri Edirne âbideleri üzerinde bulunan kitâbeleri ihtivâ etmektedir; aynı zamanda gayet güzel bir tertip dâhilinde, büyük boyda ve kuşe kâğıda basılmıştır.

Nisan 1977'de kaleme alınan ve Edirne'den genel olarak bahs eden iki sahifelik bir Önsözü müteakib, müellif «Arap alfabesi hakkında düşünceler» başlığı altında, kitâbelerde geçen hâs isimleri doğru okuyabilmek gayesiyle, Arap harflerine âit bir transkripsiyon levhası vermiştir. Daha sonra gelen iki sahifede, yani referanslar kısmında bilhassa türkçe eserler ile bunların kısaltma şekilleri gösterilmiştir. Bahis konusu eserde, ayrıca bir bibliyografya bulunmadığından, bu kısım aynı zamanda eserin bibliyografyasını teşkil ediyor gibi görünmekte beraber, hakikatte, metin dâhilinde ve sahife altlarındaki notlarda, daha bir çok me haz bahis konusu edilmektedir. Bu itibarla, müellifin istifade ettiği kitaplar hakkında tam bir karara varabilmek için notlardaki eserleri dahi göz önünde bulundurmamak icâb eder.

Giriş bahsine gelince, yazar burada çalışmalarıyla alakalı altı meseleye temas etmiştir ve evvelâ Osmanlı epigrafisi üzerinde yapılan ilk araştırmalar ile bu sahada çalışanların eserleri hakkında genel mâhiyette bilgi vermiştir. Sâniyen, Edirne târihinden ve kitâbelerinden bahs eden, Abdurrahman Hibri Efendi,

Rif'at Osman Efendi, Bâdi Efendi, Evliyâ Çelebi, Tayyib Gökbilgin ve Ekrem Hakkı Ayverdi gibi, eski ve yeni daha bazı yazarlar ile bunların eserleri üzerinde durmuştur.

Müellif bu arada, Edirne'ye ilk def'a 1969 senesi ilkbaharında gelecek, araştırmalara başladığını ve fotoğraflar çektiğini; 1972 yılında da tekrar Edirne'yi ziyâret ile çalışmalarını sürdürdüğünü yazmaktadır. F. Th. Dijkema, Giriş kısmının dördüncü faslında ise, topladığı Edirne kitâbelerinin bulunduğu yerler hakkında bilgi vermektedir.

Nihayet taş üzerine hâkk edilmiş kitâbelerin (yazıların) etrafına konan çerçeve şeklindeki süslemeler; nesih, rık'a ve küfi gibi yazı çeşitleri ile mevzûların düzeni, yani kırık, siliik veya noksan bulunan kitâbelerin, yazar tarafından ne şekilde tamamlanarak okunduğuna dâir açıklamalarda bulunan Dijkema, katalog başlığını koyduğu kısımla esas metne girmiştir. 211 sahifeden teşekkül eden bu bölümde ise, 176 kitâbenin açıklaması vardır. Yazar, her kitâbe için evvelâ bunların câmi', medrese, mekteb, çeşme vesâire gibi, hangi âbideye âit olduğunu bildirmiş; bilâhare yine her kitâbenin bulunduğu mahalli, kitâbelerin eni, boyunu, yazı şeklini ve sâireyi kayd ederek, eski harflerle kitâbe metnini vermiştir. Bu arada kitâbelerin eksik yerlerini imkân nisbetinde tamamlayan yazar, manzûm kitâbeler üzerine de, hangi vezinde yazıldığını gösteren kalıpları işaret etmiştir.

F. Th. Dijkema, aynı zamanda bu metinleri, yazılış şekillerine ve satır adedine sâdik kalarak, İngilizceye tercüme ettiği gibi, kitâbe-

lerde adı geçen şahısların hayatları ve eserlerin tarihçeleri hakkında da bilgi vermiştir. Ayrıca sahife altındaki notlarda, bu bilgileri aldığı yerleri göstermiştir. Diğer taraftan kitâbeler tarih sırasına göre düzenlenmiş olup, en eski tarihli kitâbe Hicri 802 yılına âit ve Sultan Birinci Bayezid imâretine mahsûs; en yeni tarihli kitâbe de 1346 (1927) senesine âit ve Rukiyye Hâatun'un çeşmesine dâirdir. Sondan yirmi kadar kitâbenin ise, tarihi yoktur; ancak bazı kitâbelerde geçen isimlerden bunların da devrini ve kime âit olduklarını tespit etmek mümkündür.

Müellif bu katalog kısmının sonuna iki zeyl dahi koymuştur. Birinci zeyl, Edirne Müzesi'nde bulunan kitâbelerin demirbaş numarası ile bu eserde onların aldığı sıra numarasını, karşılıklı şekilde göstermektedir.

İkinci zeyilde ise, kitâbelerin numara sırasına göre, hicri tarihleri, câmi', imâret, medrese, çeşme, hamam ve sâire nev'inden, hangi âbideye âit bulunduğu, bunların çerçeve (kartuş) tipi, yazı nev'i, arapça ve türkçe olduğu husûsları ile man-

zûm kitâbelerin vezni ve bu kitâbelerin tarih musralarının nev'i kayıtlı bulunmaktadır. Nihayet Edirne'nin bir plânı ile: a— Âbidelere âit; b— Şahıslara ve diğer husûslara âit olmak üzere iki indeks, metin kısmının sonunda yer almaktadır. Eserin sonunda ise, bu kitâbelere âit ve çok temiz basılmış olan 176 kitâbe fotoğrafı vardır.

Bazı kitâbelerde ufak - tefek okuma hataları bulunmasına rağmen, büyük bir gayret eseri olan bu kitabın, Edirne'ye âit kitâbeleri her şeyden önce bir araya toplaması ve onları muntazam şekilde tasnif ederek, bir çok cihetlerden değerlendirmesi, aynı zamanda kitâbeleri İngilizceye tercüme etmek suretiyle ilim âlemine tanıtması, şüphesiz memleketimiz için takdire şâyân bir çalışmadır. Temenni ederiz ki, diğer şehirlere âit kitâbeler de, bu tarzda, ilmi bir araştırma sonunda, türlü yönlerinden işlenmek suretiyle ele alsın, ortaya çıkarılsın ve Osmanlı târihi, Türk târihi ve Türk san'atı ile meşgul olanların istifâdesine arz olsun.

Münir Aktepe